

Ілля Кононов

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Iliia Kononov*Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor, Head of a Chair of Philosophy and Sociology at Taras Shevchenko Luhansk National University*

ОСВІТА ПЕРЕД СОЦІОЛОГІЧНИМ ДЗЕРКАЛОМ

(Рецензія на кн.: Щудло Світлана. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis / Світлана Щудло. – Харків – Дрогобич: Коло, 2012. – 340 с.)

В останнє десятиліття ми стали свідками інтенсивного прирощення знань у галузі вітчизняної соціології освіти. Це відбувалося завдяки зусиллям таких соціологів, як В. Астахова, В. Бакіров, І. Гавриленко, К. Калініна, К. Михайльова, І. Мотунова, О. Навроцький, В. Николаєвський, С. Оксамитна, В. Омельченко, В. Онищук, Є. Подольська, Л. Хижняк та багатьох інших. Етапними працями у становленні вітчизняної традиції соціологічного вивчення освіти є монографії Л. Сокурянської, С. Оксамитної та В. Чепак [1; 2; 3]. Проблемне поле вітчизняної соціології освіти своїм центром тяжіння має університети.

Саме в межах цього інтелектуального руху можна пояснити появу дослідження, яке ми розглянемо. Монографія знаної в Україні і за кордоном дослідниці освітніх процесів Світлани Андріївни Щудло є узагальненням її попередніх досліджень такої інтегративної характеристики діяльності інституту вищої освіти, як якість освіти. У цьому сенсі дана монографія є унікальною. Сама дослідниця цілком слушно відмічає, що «...спеціальних монографічних досліджень якості освіти у доробку вітчизняних соціологів немає» [4, с. 43].

Монографія складається з шести розділів і побудована за принципом руху від загального до окремого, від соціологічного аналізу освіти до пошуку критеріїв її якості і до аналізу стану справ в українській освітній системі. На початку монографії С. Щудло ґрунтовно розглядає стан дослідження проблеми якості освіти як в Україні, так і за кордоном. Серед закордонних досліджень особливу увагу вона зосереджує на доробку російських, польських, американських, британських та французьких соціологів. Свідченням цього є ґрунтовна бібліографія,

що налічує 353 назви українською, російською, польською та англійською мовами.

Сучасна ситуація в освіті визначається авторкою як кризова. Своє натхнення вона черпає з відомої праці Філіппа Кумбса, який вбачав кризу в тому, що виник «розрив між знаннями, уміннями й навичками учнів та вимогами реального життя, які швидко змінюються» (цит. за: [4, с. 112]). Кризовий стан освіти у контексті формування інформаційного суспільства, яке одночасно є і суспільством ризиків, набув просто загрозливих рис. Адже освіта в сучасному суспільстві виконує одну з вирішальних ролей у самозбереженні і розвитку соціуму [4, с. 298]. Криза стає на заваді цьому, і суспільство залишається без інтелектуального стабілізатора. Стосовно української ситуації дослідниця пише: «У системі освіти все відчутніше проявляються негативні явища, які гальмують її розвиток. Проведення протягом двох останніх десятиліть реформ в освіті не дає відчутних змін у підвищенні її якості» [4, с. 74].

Якість освіти зараз знаходить свій прояв саме у здатності виконувати нею свої численні функції у суспільстві, яке постійно змінює параметри свого існування. Якщо це так, то і якість освіти набуває мінливих форм. Осмислення проблеми якості в понятійній формі виявляється досить складним завданням. Для його вирішення С. Щудло звертається до спадщини філософів, де якість визначається як синтез внутрішньої єдності і зовнішньої визначеності у конкретній взаємодії речі. Але за філософськими визначеннями проглядає їхню праксеоморфна основа, а, отже, соціальна зумовленість. Таким чином, філософське розуміння якості не може бути адекватним без соціологічного підґрунтя. В соціологіч-

ному ж дискурсі якість стосується певних серій, чії екземпляри повинні відповідати певним ідеальним нормам. Звідси випливають два завдання: 1) з'ясування того, як сформувався ці ідеальні стандарти; 2) виявлення шляхів, якими досягається відповідність екземплярів серії цим стандартам. Це зовсім не схоластичні питання. У залежності від відповіді на них створюються різні критерії і процедури вимірювання якості освіти. Інколи ми маємо справу з псевдокритеріями [4, с. 38]. Це може стати живильним ґрунтом для різноманітних форм опортуністичної поведінки суб'єктів освітнього процесу.

В якості методології аналізу якості освіти С. Щудло обґрунтовано обрала неінституціоналізм. Більш того, вона зупиняється на актороцентрованому інституціональному підході [4, с. 61]. Серед учених, від ідей яких вона відштовхується, можна назвати А. Алчіяна, В. Болтанські, Л. Гурвіча, Р. Коуза, Д. Норта, В. Полтеровича, Р. Саймона, Л. Тевено, Н. Флігінстона та ін. Визначений методологічний підхід дає можливість відобразити предмет аналізу достатньо стереоскопічно: «...На макрорівні аналізується інституційне середовище, яке визначає загальні межі та напрями взаємодії суб'єктів-агентів; на мезорівні аналізу піддаються організаційні форми, структури управління, які визначають конкретні межі взаємодії суб'єктів з урахуванням інституційних обмежень та можливостей. Індивідуальний рівень розкриває поле для аналізу мотивації поведінки конкретних індивідів» [4, с. 70]. Поєднання цих трьох рівнів протягом усього дослідження слід визнати одним з найбільших досягнень С. Щудло.

Вибір інституційного аналізу є виправданим, адже дослідниця постійно вказує, що в основі визначення якості освіти лежить співвідношення різних сторін освітнього процесу і його результату з суспільними нормами, які формують запити до системи освіти [3, с. 49]. Експектації на систему освіти спрямовує не просто безіменне суспільство, а конкретні суб'єкти, що мають стосунок до освітнього процесу або користуються його результатами. За сучасних умов взаємодія цих суб'єктів ускладнена, «дискусії різних соціальних акторів щодо якості освіти не збігаються через те, що оцінка освіти відбувається на основі неузгоджених критеріїв» [4, с. 98].

У кінцевому підсумку критерії якості визначаються в суперечливій взаємодії усіх зацікавлених суспільних суб'єктів. Тому вони є мінливими суспільними контрактами.

Інституційний підхід дозволяє проаналізувати загрози, які виникають в періоди реформування освітніх інститутів. Маю на увазі, перш за все, проблему інституційних пасток. Якщо вони виникають, то в межах певного інституту закріплюються норми і організаційні форми, які зменшують його ефективність і ведуть до серії криз. Сьогодні в Україні чимало говорять про «університети-мутанти», які внаслідок комерціалізації знизили планку освітнього процесу і фактично імітують відповідність нормам якості вищої освіти [4, с. 77]. Сам інститут вищої освіти за роки незалежності нашої країни розвивався стихійно. З 1990/1991 навчального року по 2011/2012 навчальний рік чисельність ВНЗ третього – четвертого рівнів акредитації в Україні збільшилася з 149 до 345 (в 2,3 рази), а чисельність студентів, що навчаються в цих вишах, виросла з 881,3 тис. чол. до 1914,5 тис. чол. (в 2,2 рази). При цьому більшість університетів України є меншими за університети Європи, а, отже, кошти в них витрачаються менш ефективно [4, с. 137 - 138]. Через безсистемність змін в освітній сфері та в інших пов'язаних з нею підсистемах суспільства за індексом людського розвитку Україна вже поступається Польщі, займаючи лише 69 рейтингову позицію (Польща – на 41-й) [4, с. 209].

Фактично розвиток вищої освіти України демонструє «провал ринку» в її регуляції [4, с. 105]. Потурання суто ринковим механізмам розвитку вищої освіти увійшло в суперечність зі специфікою освітніх послуг як товару. «Освіта є особливим товаром, який водночас постає і як приватне, і як суспільне благо» [4, с. 105]. Після того, як наша країна 2005 року приєдналася до Болонського процесу, а 2008 року ввійшла до Європейського реєстру забезпечення якості (EQAR), на державному рівні виникла потреба виправити диспропорції. Це завдання мусять виправити ті ж чиновники, які допустили безсистемний розвиток вищої освіти в нашій країні. М'яко кажучи, усе це відбувалося за рахунок величезної кількості опортуністичних практик на усіх інституційних рівнях. Виправлення теж може відбуватися з використанням примітивних соціальних технологій: скорочення фінансування, секвестрів, закриття вишів. При відсутності чітких правил гри така перспектива теж створює умови для опортуністичних практик.

Особливе місце в монографії належить вивченню вищої педагогічної освіти. Дослідниця слушно вважає, що від цієї ланки вищої

освіти в перспективі залежить стан освітньої системи загалом. Між тим, зменшення престижності вчительської професії призвело до того, що в педагогічні виші йдуть не найбільш успішні випускники шкіл [4, с. 303]. Хочу звернути увагу, що така ж тенденція була зафіксована донецькими соціологами М. Гавриловим та Я. Фаріною стосовно інженерних професій [5]. По суті, це є свідченням того, що найбільш успішні абітурієнти обирають професії, які дають їм можливість транскордонної трудової міграції, а найменш успішні опановують професії, що є основними при визначенні майбутнього країни. Коментарі тут зайві.

С. Щудло, спираючись на численні емпіричні дослідження, які проводилися під її керівництвом, або за її діяльної участі, розглядає експектації, зорієнтовані на вищу освіту, широкої громадськості та студентів. На основі цього вона дійшла такого висновку: «...Ми вважаємо необхідною відмову держави від монопольного права оцінювати якість освіти. Таке право слід надати широкому колу споживачів освітніх послуг – потенційним роботодавцям, незалежним агенціям з оцінювання якості (у тому числі міжнародним), батькам і студентам, пред-

ставникам місцевого самоврядування, професійним групам та ін.» [4, с. 300]. Фактично, цей висновок відкриває нову перспективу дослідження, яку я і зичу авторці реалізувати в подальшому.

Високо оцінюючи монографію С. Щудло, не можу сказати, що поділяю усі її формулювання та висновки. Наприклад, вона пише про інститути, зокрема про інститут ринку, як про суб'єкти [4, с. 93]. На мій погляд, це приклад неадекватного слововжитку, адже суб'єктами можуть бути індивіди чи групи. Це ж стосується твердження про «інституційний конфлікт між чинними та новими нормами» [4, с. 74]. Конфлікт у власному сенсі слова – це тип взаємодії між суб'єктами. Але не буду чіплятися до слів. Ми маємо справу з серйозним дослідженням одного з визначальних інститутів сучасного суспільства. В цьому дослідженні С. Щудло демонструє, що соціологія виконує інтегративну та методологічну функцію при дослідженні інституту вищої освіти. Сама дослідниця зводить разом на сторінках своєї книжки авторів, що працювали чи працюють в різних царинах науки і в різних країнах. Приємною рисою роботи є увага авторки до праць своїх сучасників.

Література

1. Сокурная Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурная. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – 2006. – 576 с.
2. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана Оксамитна. – К. : НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.
3. Чепак В. В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти / В. В. Чепак. – К. : Геопринт, 2011. – 304 с.
4. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis / Світлана Щудло. – Харків – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.
5. Гаврилов М. І., Фаріна Я. О. Самовизначення майбутніх фахівців в умовах суспільства перехідного типу / М. І. Гаврилов, Я. О. Фаріна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2012. – №23 (258). – С. 193 – 205.